

УДК 811.161.2' 373:330
**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА СУЧАСНОМУ
ЕТАПІ РОЗВИТКУ**

Шелепкова І.М.

старший викладач кафедри українознавства і мовної підготовки
іноземних громадян

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

Анотація: у статті розглянуто проблеми термінології; визначено її місце у структурі мови; проаналізовано структурно-семантичний склад нової термінології в економічній сфері; проведено комплексний аналіз на матеріалі сучасних україномовних термінів та термінів, що вийшли з ужитку.

Ключові слова: термін; економічна термінологія; лексема; семантика; термінологічні словники.

Постановка проблеми. Час, в який ми живемо, це час нових професій, час формування нової економічної культури, час утворення нової економічної термінології, що вийшла за межі традиційного вузькопрофесійного вживання і щедро виплеснулася на книжкові полиці та інтернет-видання у вигляді численних актуальних друкованих та електронних робіт із менеджменту і маркетингу, лізингу і консалтингу, бухгалтерії і аудиту, економіки і права, а також міжнародного бізнесу.

Відбулося стрімке збільшення словникового складу, адже для кожного нового поняття потрібне нове позначення, оскільки в країні відбулися великі зміни в економіці. Це не могло не позначитися і на економічній термінології сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем термінології, визначення її місця у структурі мови є одним із актуальних завдань лінгвістичної науки. Термінологія кожної окремої галузі засвідчує її досягнення на певному етапі історії народу – носія мови – і відображає перспективи подальшого прогресу.

Слово «термін» прийшло до нас ще з античних часів. У латинській мові означало «межу», «рубіж». Сьогодні терміном називають: 1) деякі групи лексики та діалектології; 2) групи лексики, пов'язані з професією людей, крім науки та техніки; 3) спеціальну лексику промислів та ремесел; 4) спеціальну лексику науки, техніки, сільського господарства; 5) наукові терміни (тобто власне терміни) тощо.

Тож багатозначність і неоднозначність призводить до плутанини й неоднозначності у трактуванні поняття «термін». Зазначимо, що терміни вже давно стали об'єктом дослідження як зарубіжних (Ойген Вюстерн, Віктор Віноградов, Дмитрій Лотте, Ніколай Баскаков, Єлена Земская [2]), так і вітчизняних (Ольга Кочерга, Ірина Кочан [3], Таміла Панько [3], Галина Мацюк [3]) дослідників.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Мовознавці зазначають, що провести чітку межу між термінологією і загальноживаною лексикою досить складно: між ними розміщена так звана „дифузна зона”. Саме в цій перехідній зоні відбувається активна взаємодія між термінами й нетермінами. Результатом таких взаємодій стають системні переходи лексики з одних сфер в інші: загальноживані слова переходять до сфери термінології (термінологізація), а терміни – до загальноживаної лексики (детермінологізація).

Мета статті. Визначення структурно-семантичного складу нової термінології в економічній сфері і проведення її комплексного аналізу на матеріалі сучасних україномовних термінів та термінів, що вийшли з ужитку.

Виклад основного матеріалу. Сучасна мовна ситуація, що характеризується інформатизацією суспільства і так званим «інформаційним вибухом», примушує звертати особливу увагу на зростання і розширення лексичних значень і на роль термінів і термінології. Сьогодні в економічній термінології відбувається зміна значень слів, переосмислення, нарощування нової семантики – усе це, разом з утворенням нових слів, значно розширює і збагачує словник мови, підсилює його потенціал.

З ужитку йдуть цілі пласти лексики, що позначають економічні поняття минулих років. Повертаються до активного життя слова, що були в глибинних запасниках мови і які набули нового значення: *підприємець, комерсант, комівояжер*, що раніше сприймалися із знаком мінус, а на сьогодні набули протилежного значення. Так, нейтральне слово «*підприємець*» у виданнях минулих років визначалося як: «*капіталіст, що володіє підприємством; заповзятлива людина, ділок*». А слово «*ділок*», у свою чергу, отримувало значення: «*людина, яка вправно веде свої справи, не соромлячись в засобах для досягнення самокорисливих цілей*».

На сьогодні ми маємо таке визначення у сучасних тлумачних словника української мови: «*підприємець – той, хто володіє промисловим, торговельним і т. ін. закладом. || Організатор вигідних справ, прибуткових операцій.*» [1, С. 962].

А лексема «*ділок*» набуває зневажливого відтінку: «*...той, хто спритно веде справи, комерційні, вдаючись до будь-яких засобів для досягнення мети.*» [1, С. 305].

А у лексемах «*комерсант*» і «*комівояжер*» зникають такі застарілі слова, як «*капіталістичні країни*»: «*комерсант – той, хто займається комерцією.*» [1, С. 559]; «*комівояжер – роз'їзний агент підприємства або торговельної фірми, який укладає торговельні угоди та збирає замовлення на товари. || Роз'їзний агент, який за дорученням певного підприємства займається збутом товарів.*» [1, С. 559].

Але у зв'язку із матеріальною диференціацією суспільств одні і ті ж слова набувають для різних груп людей різні оцінні значення. Тут діють глибинні процеси в суспільстві – соціальне розшарування суспільства за майновим принципом: для деяких українців ці слова (*бізнес, підприємець і ін.*) звучать безумовно позитивно, це невід'ємна частина їх іміджу, але для тих, хто в результаті нових економічних перетворень постраждав і просто зубожів, слова ці сприймаються різко негативно, бо ці верстви населення втратили свою соціальну захищеність. І так слова набувають нового значення, переходячи в ідіоматичні конструкції: *шокотерапія, тіньова економіка, відмивання грошей*:

«шокотерапія – комплекс радикальних заходів, направлених на оздоровлення економіки.» [1, С. 1627];

«"відмивання" грошей – легалізація отриманих незаконним шляхом грошей (доходи від "тіньового" бізнесу, наркобізнесу, виготовлення фальшивих грошей тощо).» [1, С. 174].

Новим у таких конструкціях є саме поєднання слів, а не слова як такі. Кожен час має деякий набір слів, які, через обставини, що склалися, стають модними, широкоживаними. Це своєрідні «знакові» слова епохи. Велику роль в їх розповсюдженні відіграють ЗМІ, інтернет, створюючи мовне середовище, в якому задаються еталони норми.

Слово *«обвал»* (з прямим значенням *«обвал»*) набуло переносного значення і почало уживатися при позначенні економічних явищ: *обвальна приватизація, обвальне падіння грошей: «обвал грошової одиниці – стрімке падіння курсу грошової одиниці щодо курсів вільно конвертованих валют.»* [1, С. 797].

Економічні терміни ми, умовно, розділили на дві групи:

- 1) номінації, що зафіксовані у словниках;
- 2) номінації, що широко вживаються в рекламі, інтернеті, з'являються на економічних форумах, проходять етап письмової фіксації і входять до словників.

Під час опитування студентів першого курсу Харківського національного економічного університету (ХНЕУ) імені Семена Кузнеця, що давали тлумачення економічним лексемам, було з'ясовано, що слова, які найбільш часто зустрічаються, не завжди знайомі носієві мови або знайомі приблизно.

Точне значення слова *«маркетинг»* – *система організації та управління діяльністю підприємства, фірми, що передбачає комплексне урахування положення на ринку збуту для прийняття рішень. || Організація збуту товарів на зовнішньому ринку* [1, С. 647] змогли сформулювати тільки половина опитуваних студентів.

Значення слова *«ріелтер»* – *агент, торговий посередник з продажу нерухомого майна* [1, С. 1225] знайомо близько 85% опитаним.

Значення слова «*банкноти*» (*банкнот і банкнота*) – 1) грошові знаки різного номіналу, що випускаються в обіг центральним емісійним банком; 2) банківські білети, виписані банком під наявні в його розпорядженні комерційні векселі. •• *Нерозмінна банкнота* – банківський білет, не розмінний на золото [1, С. 60] знайомо близько 90% опитаним.

Значення слова «*інвестиція*» – 1) дія за знач. *інвестувати*; 2) Грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах; вкладення, вклад [1, С. 495] знайомо близько 92% опитаним.

Мабуть, ми можемо зробити висновок, що наведені слова можуть вже вважатися такими, що увійшли до літературної мови, оскільки в процесі експерименту з'ясувалося, що переважна більшість опитаних студентів можуть сформулювати їх значення.

Зміни у сфері економіки призвели до зміни тлумачення слів у цій сфері. Дуже часто це пов'язано зі зникненням в них визначення «*капіталістичний*», «*соціалістичний*», «*радянський*» або вказівок «*при капіталізмі*», «*в капіталістичних країнах*».

Так, в словниковій статті, присвяченій слову «*банк*», опущена частина тлумачення, пов'язана з коментарем про роль банків при капіталізмі і при соціалізмі; у словниковій статті до слова «*біржа*» прибрана частина «*в капіталістичних країнах*», точніше сформульовано слово «*брокер*».

Так, сьогодні ми можемо читати таке тлумачення слова «*банк*» [1, С. 60] у сучасних словниках: «*Банк – кредитно-фінансова установа, яка зосереджує кошти і капіталовкладення, надає кредити, здійснює грошові розрахунки між підприємствами або приватними особами, регулює грошовий обіг у країні, в тому числі випуск (емісію) нових грошей*».

Аналогічні зміни відбулися з визначенням значення слова «*менеджмент*» – «*управління виробництвом, що вживалося в США і ін. капіталістичних країнах*», а в сучасному словнику мовиться, що «*менеджмент – 1) Сукупність принципів, методів, засобів і форм управління виробництвом з метою підвищення його ефективності, збільшення прибутків*».

Кредитний менеджмент – процес управління дебіторською заборгованістю підприємства, метою якого є забезпечення своєчасної інкасації боргу.

Фінансовий менеджмент – система принципів, методів і форм організації грошових відносин.

2) Керівництво підприємства, фірми; керівний орган». [1, С. 658]

Подібним же чином знімається негативне значення в тлумаченні лексеми «рента» – *дохід з капіталу, землі або майна, що його власники одержують регулярно, не займаючись підприємницькою діяльністю [1, С. 1213].*

Можна говорити навіть про появу в тлумаченні низки подібних лексем позитивного додаткового значення.

У даний час налічується понад тисячі фінансово-економічних понять, які увійшли до ужитку останніми роками і були вміщені до словника.

Сучасна економічна термінологія з погляду джерел формування розподіляється на цілу низку груп.

Можна виділити значний пласт лексичних одиниць, що є деяким постійним фондом економічної термінології (незалежно від типу економіки).

Дані слова виражають базові загальноекономічні поняття і категорії, наприклад: *виробництво, споживання, виробничі стосунки, виробничі сили, капітал, базис, надбудова, попит, пропозиція, товар, товарообіг, вартість, ціна, гроші, додатковий продукт, бюджет, національний дохід, експорт, імпорт і ін.*

Частина економічних термінів, нейтральних за своєю семантичною структурою, уживалася за минулих часів як атрибути або реалії тогочасної економіки: *безробіття, інфляція, індексація, концерн, біржа, банкір* та ін.

Слово «інфляція» – *1) Надмірне проти потреб товарообігу збільшення кількості паперових грошей і швидке їх знецінення. 2) Втрата колишнього значення, знецінення»* – у сьогоденні набуло нових значень [1, С. 503]:

І, нарешті, численну групу на сьогодні складають іншомовні запозичення (переважно з англійської мови, американізму). Вони

відображають наявністю прямих і безпосередніх контактів з іноземними партнерами.

Назвемо найбільш уживані слова, які вийшли за межу вузькопрофесійного вживання. Вони зустрічаються на сторінках журналів, звучать на телебаченні, в інтернетпросторі, наявні в різних видах реклами: *менеджмент, маркетинг, консалтинг, інжиніринг, холдинг, лізинг, кліринг, демпінг, франчайзинг, трансферт, офшор, аудит, реституція, дилер, дистриб'ютор, спонсор, чартер, ф'ючерс, лот, дивіденди, емісія, іпотека, ноу-хау, тендер, депозитарій* і ін.

Наведемо ряд прикладів із сучасної довідкової літератури:

«Демпінг – експорт товарів за значно нижчими цінами, ніж на внутрішньому і світовому ринках, з метою витіснення конкурентів.» [1, С. 283].

«Франчайзинг – надавання економічного захисту, привілеїв з боку якої-небудь фірми своїм клієнтам, що започатковують нову справу.» [1, С. 1549].

«Ф'ючерс – вид угоди на фондовій або товарній біржі, що проводиться на ще не виготовлений товар. Фінансовий ф'ючерс – довготермінова строкова біржова угода, пов'язана з купівлею та продажем валюти, цінних паперів.» [1, С. 1553].

Семантичні перетворення в лексиці, разом з номінацією нових реалій, сприяють розширенню і збагаченню словникового складу.

Набуття словом нового значення спричиняє народження нового слова, підсиливши тим самим мовну омонімію. Серед семантичних процесів виділяються три основних: розширення значення; звуження значення; переосмислення.

Наприклад, слово *«ринок»* явно розширило своє значення або сполучуваність. Сьогодні з'явилися нові номінації: *оптовий ринок, речовий, муніципальний*.

Розширило сферу свого вживання і слово *«дім»*. Сьогодні з'явилися назви торгових і комерційних фірм і т.д.: *«Акцептний дім – банк, який спеціалізується на акцептуванні чи гарантуванні векселів, кредитуванні зовнішньої торгівлі.*

Конфірмаційний дім – вид експортних комісійних домів – представників покупця.

Дисконтний дім – спеціальна кредитна установа, що проводить операції з вексями.» [1, С. 305].

Економічні процеси останніх років зумовили багато мовних перетворень. Найактивніше нові форми суспільних перетворень виявилися в різноманітних семантичних змінах: відбувається звільнення семантики слів від політичної і ідеологічної конотації слова: *бізнес, комерсант, підприємець.*

Сучасна епоха актуалізувала багато процесів в мові. Мова і суспільство, як користувач мови, нерозривно пов'язані, але при цьому мають свої власні закони життєзабезпечення.

Так поява чогось нового в житті суспільства, точно так, як і пізнання нових предметів і явищ, викликає необхідність номінації, що спричиняє за собою утворення в мові нових слів і виразів або появу нових значень.

Розвиток економічної термінології залежить від соціальних умов, в даному випадку – перехід на ринкові відносини. Але в той же час розвиток лексики визначається внутрішньомовними чинниками, пов'язаними з системним характером мови.

Так основними способами утворення економічних термінів є: словотворення, словоскладання, утворення складених найменувань, запозичення. Усі ці способи активно використовуються при позначенні нових реалій.

Істотними, що впливають на утворення нових термінів, стають, зокрема, міжнародні економічні зв'язки, що все більше розширюються, сприяючи збільшенню фонду лексичної системи.

Хоча економічні реформи не спричиняють утворення принципово нової мови, проте значно збільшують термінологічний фонд, який, у свою чергу, збагачує загальнолітературний словник шляхом детермінологізації, де важливою умовою для життєздатності є системні якості, що сприяють виробленню доцільних і зручних засобів вираження.

Представлені процеси в сучасній лексиці ілюструють активність соціальних чинників в економічній термінології – і в сфері семантики, і в

стилістичних зрушеннях, і в активізації іншомовних запозичень. Сучасна лексика відображає час становлення нової економіки.

Значна кількість економічних термінів з'явилися на основі загальнолітературної мови, тобто слова спільної мови нерідко піддаються процесу термінологізації, звуженню значення, знаходять чітку наукову дефініцію і стають повноправними членами даної термінологічної системи, функціонуючи одночасно і як терміни, і як загальноповсякденні слова.

Економіка, як частина суспільно-політичної науки, володіє низкою особливостей, що впливають на її термінологічну систему, деякою мірою суб'єктивності в трактуванні значення і використання деяких термінів, а також значною кількістю наукових економічних шкіл, між якими існують як схожі риси, так і певні істотні відмінності в інтерпретації і використанні одних і тих же термінів даної сфери професійного знання.

Висновки і пропозиції. Метою подальшої роботи фахівців є типологія економічних термінів; уніфікація економічної термінології; виявлення найбільш уживаних основоположних ключових термінів даної терміносистеми, а також утворених від них вузькоспеціальних економічних термінів для ефективного навчання студентів-економістів.

У зв'язку з цим основними завданнями є:

– ретельне вивчення стану економічної термінології на рівні мовної системи і аналіз особливостей її функціонування в реальному професійному спілкуванні, а також між студентами у повсякденному житті;

– розробка універсальних критеріїв відбору спеціальної лексики для складання економічного термінологічного словника, орієнтованого на студентів економічних спеціальностей;

– визначення меж економічної термінології за допомогою аналізу словників і навчальних посібників із економіки і виділення основних понятійних полів;

– виділення найбільш частотних і ключових термінів, а також утворених від них вузькоспеціальних економічних термінів на основі аналізу вказаних матеріалів у межах даної термінології;

– вибір/добір російськомовних еквівалентів україномовним економічним термінам для складання статей словника-мінімуму на основі зіставлення двох корпусів професійних текстів;

– визначення меж вибраної термінології за допомогою проведення роботи із відбору економічних термінів відповідно до понятійних полів, виділених на основі сучасних авторитетних навчальних посібників із економіки, що використовуються провідними вищими навчальними закладами при навчанні студентів як в Україні, так і за її межами.

Сучасна міжнародна ситуація характеризується стійким зростанням і розвитком економічних і наукових стосунків між різними країнами, а вивчення економічної термінології набуває все більшого значення. Для того, щоб використовувати мову в якості ефективного засобу міжнародного спілкування і співпраці, перш за все; необхідно почати з вивчення основної мови своєї професії. Роль навчальних термінологічних словників у процесі навчання фахівців і студентів, що вивчають мову своєї професії, а також в процесі створення і розвитку міжнародних наукових і професійних зв'язків важко переоцінити. У зв'язку з цим розробка універсальних критеріїв відбору термінів для складання термінологічних словників набуває особливого значення.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.: іл. – ISBN 966-569-013-2.

2. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М., 1992. – 120 с.

3. Панько Т.І. та ін. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Л.: Вид-во «Світ», 1994.

4. Російсько-український словник сучасних банківських, фінансово-кредитних та комерційних термінів. – Харків: Основа, 1997. – 256 с.

Шелепкова И.Н.

**Харьковский национальный экономический университет
имени Семена Кузнеця**

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ РАЗВИТИЯ

Аннотация: в статье рассмотрены проблемы терминологии; определено ее место в структуре языка; проанализирован структурно-семантический состав новой терминологии в экономической сфере; проведен комплексный анализ на материале современных украиноязычных терминов и терминов, которые вышли из обихода.

Ключевые слова: термин; экономическая терминология; лексема; семантика; терминологические словари.

Shelepko I.M.

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN ECONOMIC TERMINOLOGY AT THE PRESENT STAGE OF DEVELOPMENT.

Summary: the problems of terminology are considered in the article; determined its place in the structure of language; the structurally semantic composition of new terminology is analyzed in an economic sphere; a complex analysis is conducted on material of modern Ukrainian language terms and terms which went out of use.

Keywords: term; economic terminology; lexeme; semantics; terminology dictionaries.